

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДДІВ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ПРАВОСУДДЯ

Стрімкий розвиток сучасної державності та прагнення України до повної інтеграції у європейський правовий простір зумовлюють підвищені вимоги до функціонування судової влади. Незалежність суддів є не просто корпоративним привілеєм чи особистою прерогативою носіїв судової влади, а першочерговою гарантією захисту прав і свобод людини, базовим елементом принципу верховенства права та основою справедливого судочинства. В умовах тривалого реформування системи правосуддя, а також у специфічних правових режимах воєнного стану, проблема захисту суддів від будь-якого протиправного тиску, політичного втручання чи інформаційних маніпуляцій набуває особливої гостроти. Практика свідчить, що без реальної незалежності судової гілки влади неможливо забезпечити баланс стримувань і противаг у державі та побудувати високий рівень суспільної довіри до судових рішень.

Правову основу функціонування та захисту принципу незалежності суддів в Україні становить розгалужена система національного законодавства, що гармонізована з ключовими міжнародно-правовими стандартами. Базовим рівнем цієї системи є Конституція України. Зокрема, стаття 126 Основного Закону імперативно проголошує, що незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України, а будь-який вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється [2]. Розвиваючи це положення, стаття 129 Конституції чітко вказує, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується виключно верховенством права [2].

Ці фундаментальні конституційні засади знаходять своє детальне відображення та практичну конкретизацію у профільному законодавстві. Так, стаття 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює, що суди

здійснюють правосуддя на засадах самостійності, а органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані поважати незалежність суду та утримуватися від будь-яких дій, що можуть її підірвати [3]. Важливо підкреслити, що національні гарантії повністю узгоджуються з міжнародними актами. Зокрема, всесвітньо відомі Бангалорські принципи поведінки суддів визначають незалежність як обов'язкову передумову забезпечення правопорядку та справедливого розгляду справи в суді, наголошуючи, що суддя повинен відстоювати та втілювати суддівську незалежність як в особистому аспекті, так і на рівні судової установи [1].

Реформування судової влади в Україні є необхідною передумовою утвердження реальної незалежності суддів, оскільки без системних інституційних змін формальне закріплення гарантій незалежності у законодавстві залишається декларативним [5, с. 98–99]. Судова реформа, що здійснюється в контексті євроінтеграційного курсу держави, є не лише внутрішньою необхідністю, а й виконанням міжнародних зобов'язань України, спрямованих на приведення національної системи правосуддя у відповідність до європейських стандартів [6, с. 194–195]. Саме тому послідовність і незворотність реформування судової системи є ключовою умовою того, щоб принцип незалежності суддів набув реального, а не формального змісту в українській правовій практиці.

Одним із найскладніших практичних викликів у сучасних реаліях залишається забезпечення надійного і дієвого механізму захисту суддів від реального зовнішнього тиску. Відповідно до положень закону, втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, встановлену законом [3]. Незважаючи на наявність статті 376 Кримінального кодексу України, яка криміналізує такі діяння, процесуальний процес збирання доказів та доведення факту незаконного впливу є надзвичайно ускладненим.

Сучасні форми втручання суттєво модифікувалися: поряд із традиційними спробами адміністративного чи політичного тиску з боку

представників інших гілок влади, активізувався так званий «медійний тиск». Як зазначається у матеріалах узагальнення правозастосовчої практики, поширення у соціальних мережах та ЗМІ заздалегідь упередженої інформації про хід розгляду резонансних справ створює штучний суспільний резонанс і є прихованим інструментом впливу на внутрішнє переконання судді [7]. Закон зобов'язує суддю негайно направляти офіційне повідомлення про факти втручання до Вищої ради правосуддя та Генерального прокурора [3], проте інституційні механізми швидкого купірування таких загроз та реального притягнення винних осіб до відповідальності все ще потребують суттєвого нормативного вдосконалення.

Європейська та світова практика однозначно пов'язують рівень незалежності судової влади з рівнем її фінансової та матеріальної автономії. Належна суддівська винагорода та гарантії соціального захисту покликані не лише залучати до професії висококласних фахівців, а й мінімізувати корупційні ризики, захищаючи суддю від побутових чи фінансових важелів впливу [1]. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» чітко визначає структуру та розміри суддівської винагороди, фіксуючи її стабільність та захищеність [3].

Ця проблема неодноразово ставала предметом детального розгляду на найвищому судовому рівні. Зокрема, Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 11 березня 2020 року № 4-р/2020 наголосив, що гарантії незалежності суддів зумовлені їхнім конституційним статусом, а зменшення розміру суддівської винагороди або обмеження фінансування судів є прямим посяганням на інституційну самостійність судової влади [4]. Конституційний Суд чітко зазначив, що законодавець не може в односторонньому порядку погіршувати матеріальне становище суддів під приводом економічної доцільності, оскільки це підриває стабільність усього правопорядку та звужує раніше встановлені гарантії [4].

Повноцінний захист принципу незалежності неможливий без автономії судової системи як єдиного незалежного організму. Головним інструментом

забезпечення такої автономії є органи суддівського врядування та самоврядування, насамперед Вища рада правосуддя (ВРП) та Вища кваліфікаційна комісія суддів України (ВККС). Згідно із законодавством, саме ці органи перебрали на себе ключові функції щодо формування суддівського corps, переведення суддів, оцінювання їхньої відповідності посаді, а також притягнення до дисциплінарної відповідальності [3].

Проте на практиці виникають тривалі дискусії щодо балансу впливу на формування цих органів. Міжнародні стандарти, зокрема Бангалорські принципи, орієнтують на те, що у складі органів, які відповідають за кар'єру суддів, більшість повинні становити самі судді, обрані своїми колегами, що мінімізує політизацію процесів [1]. Порушення стабільності роботи ВРП чи ВККС, як свідчить аналіз звітів правоохоронних та моніторингових інституцій, одразу призводить до кадрового голоду в судах, збільшення навантаження на працюючих суддів і, як наслідок, створює прямі загрози для оперативності, повноти та доступності правосуддя для пересічних громадян [7].

Важливою теоретичною та практичною проблемою юридичної деонтології є встановлення гармонійного балансу між незалежністю суду та його підзвітністю перед суспільством. Принцип незалежності не є синонімом вседозволеності чи відсутності контролю. Навпаки, він накладає на суддю суворі етичні та деонтологічні зобов'язання. Як вказують Бангалорські принципи поведінки суддів, дотримання високих етичних стандартів є невід'ємною частиною суддівської діяльності, а поведінка судді має постійно підтримувати впевненість суспільства в чесності, неупередженості та компетентності судових органів [1].

Сучасний розвиток громадянського суспільства в Україні вимагає максимальної відкритості та прозорості судів. Залучення громадськості (зокрема через інститут Громадської ради доброчесності) до оцінювання відповідності суддів критеріям професійної етики є важливим кроком на шляху очищення системи [2]. Водночас виникає тонка межа: діяльність

громадських інституцій не повинна перетворюватися на інструмент дискредитації окремих суддів через незгоду з їхньою процесуальною позицією чи ухваленими рішеннями. Справжня незалежність вимагає, щоб оцінка діяльності судді здійснювалася виключно у правовому полі та на підставі чітких етичних стандартів, прописаних у Кодексі суддівської етики та профільному законі [3].

Проведений системний аналіз підтверджує, що незалежність суддів є комплексним, багатоаспектним правовим інститутом, який виступає стрижневим елементом демократичної держави. Національна нормативно-правова база загалом відповідає європейським критеріям, закріплюючи як індивідуальні, так і інституційні гарантії самостійності судів [2; 3]. Водночас практична реалізація цих норм виявляє низку прогалин та ризиків, зокрема пов'язаних із новітніми формами інформаційного тиску [7], спробами звуження матеріальних гарантій [4] та необхідністю чіткого розмежування громадського контролю від протиправного втручання у розгляд конкретних справ. Подальше зміцнення цього принципу має відбуватися шляхом неухильного дотримання рішень Конституційного Суду, вдосконалення кримінально-процесуальних механізмів захисту суддів від тиску та підвищення внутрішніх стандартів професійної деонтології всередині самої судової спільноти.

Перелік використаних джерел:

1. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19.05.2006 (Схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 № 2006/23). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України окремих положень законів України "Про судоустрій і статус суддів", "Про Вищу раду правосуддя" від 11 березня 2020 року № 4-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-20>

5. Чудик Н.О. Реформування судової влади в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. №. 4. С. 97-100

6. Чудик Н.О. Судова реформа – вагомий крок до Європейського правосуддя. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. №. 3. С. 193-196

7. Щорічна доповідь Вищої ради правосуддя про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. URL: <https://hcj.gov.ua/page/shchorichna-dopovid-vrp>